

УДК 94(477)«1941/1943»

© Юрій ЛЕВЧЕНКО

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ «ЛЮДСЬКОГО РЕСУРСУ» В АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЯХ УКРАЇНИ В РОКИ ОКУПАЦІЇ

Розкриваються особливості використання німецькими та румунськими окупантами українського «людського ресурсу» в підконтрольних їм адміністративно-територіальних одиницях. Акцентується увага на трудовій повинності та вивезенні українського населення на примусові роботи до Німеччини і Румунії.

Ключові слова: *трудова повинність, примусові роботи, сільськогосподарські поставки, робочий день.*

Окупаційний режим на українських теренах під час Другої світової війни тривав близько трьох років. У цей період Україна зазнала штучного поділу на шість окремих адміністративно-територіальних одиниць, у яких проводилася політика експлуатації українського цивільного населення для задоволення потреб окупантів. Проблема використання «людського ресурсу» німецькими та румунськими окупантами порушується вперше, поєднуючи в собі питання економічної і трудової експлуатації українського населення в окремих адміністративних утвореннях. Об'єктивне та неупереджене дослідження цієї проблеми дасть змогу по-новому, без прорадянських штампів поглянути на становище українського народу в роки окупації.

Перші спроби дослідження проблеми використання «людського ресурсу» були здійснені в радянський період П.С. Дишлевим, М.В. Ковалем, В.С. Ковалем, Л.В. Кондратенко, С.П. Лаутою, М.М. Загорульком, А.Ф. Юденковим, однак через домінуючу радянську доктрину ця проблема частково відображена в контексті таких питань: грабунку місцевого населення, заходів німецько-фашистських загарбників щодо експлуатації економічних ресурсів України та всенародної боротьби українського народу, спрямованої на зрив планів окупантів [12; 13; 14; 15; 16; 20]. У роки незалежності України проблема «людського ресурсу» набула об'єктивного розкриття й досліджувалась у двох напрямках, зокрема економічної і трудової експлуатації, що підтверджується працями І.Г. Ветрова, С.Д. Гальчака, Т.Д. Лапан, В.М. Науменко, В.А. Нестеренка, О.В. Потильчака, В.В. Чернявського [10; 11; 18; 23; 25; 30]. Однак їхня

тематика в цілому присвячена реалізації економічних планів окупантів на території України або використанню українських трудових резервів на території Німеччини та Румунії.

Наведене вище свідчить, що проблема використання «людського ресурсу» ще не стала об'єктом наукового дослідження, тому автор ставить завдання розкрити особливості політики використання «людського ресурсу» через її основні складники: примусову працю населення в адміністративно-територіальних одиницях України та його трудову депортацію до Німеччини та Румунії.

Окупувавши територію України, німецькі та румунські загарбники розділили її на шість адміністративно-територіальних одиниць. Такими стали дистрикт «Галичина», рейхскомісаріат «Україна» та «зона військової адміністрації» під управлінням Німеччини, а також губернаторства «Буковина», «Бессарабія» і «Трансністрія» під владою Румунії. Використання «людського ресурсу» німецькою та румунською окупаційною владою зводилося до отримання максимальної користі як на території України, так і в Німеччині та Румунії. Відповідно до цього «людський ресурс» використовувався у двох напрямках: - примусовій праці населення безпосередньо на окупованій території через трудову повинність, насильницькі мобілізації, продуктове забезпечення окупантів тощо; - насильницькому вивезенні робочої сили до Німеччини і «трудої мобілізації» до Румунії.

Плани використання робочої сили були вироблені ще до початку війни проти СРСР і знайшли своє відображення в «Директивах з керівництва економікою в окупованих східних областях». У них значилося: «З початком наступу необхідно залучати до роботи придатних для цього місцевих жителів, особливо для відновлення шляхів сполучення – доріг, залізниць, водних ліній, очистки населених пунктів постраждалих від воєнних дій, розчищення на радянських оборонних спорудах» [1, 22]. Для відновлення роботи сільськогосподарських і промислових підприємств передбачалося використовувати безробітних і залучати до співпраці керівників цих виробничих установ [1, 6–7]. Подальше використання «людського ресурсу» мало відбуватися залежно від німецьких інтересів щодо окремо взятої території.

У «зоні військової адміністрації» та рейхскомісаріаті «Україна» його використання хоча й було взаємопов'язаним, проте мало свої особливості. Зі вступом групи армій «Південь» на територію України військова влада залучала українське цивільне населення до робіт, пов'язаних із розчищенням території, будівництвом стратегічних об'єктів, відновленням обслуговуючої інфраструктури, промисловості та сільського господарства [25, 59]. Поруч із цивільним населенням використовувалися військовополонені, які на початку окупації були задіяні на важких і небезпечних роботах, зокрема: розчищенні зруйнованих будівель, відновленні автошляхів і залізничних колій. Пізніше їх почали використовувати в промисловості та сільському господарстві [26, 8–13]. Зі створенням 20 червня 1941 р. рейхскомісаріату «Україна» та цивільної адміністрації почалося «залучення місцевого населення до праці відповідно до існуючих німецьких директив» [25, 33]. Були створені «трудові колони», до обов'язків яких належало відновлення шляхів сполучення, очищення населених

пунктів від руйнувань, допомога у відновленні промислових та господарських підприємств тощо [10, 108].

Усвідомивши неефективність такої примусової праці, керівництво Третього рейху ухвалило рішення ввести загальну трудову повинність. Згідно з цією ухвалою, 5 серпня 1941 р. А. Розенберг видав наказ, дія якого поширювалася одночасно на «зону військової адміністрації» та рейхскомісаріат «Україна». Відповідно до цього наказу, все населення віком від 18 до 45 років підлягало загальному обов'язковому працевлаштуванню. Фахові робітники мали призначатися на роботу згідно зі спеціальністю, а некваліфіковані – на допоміжні роботи [2, 1–2]. Для виконання цього наказу в містах, селищах, районах рейхскомісаріату «Україна» та «зони військової адміністрації» створювалися біржі праці, завдання яких полягало в обліку та використанні наявних ресурсів робочої сили відповідно до її професійних здібностей. Пізніше вікові межі трудової повинності були збільшені з 15 до 60 років у рейхскомісаріаті «Україна» та від 14 до 65 років у «зоні військової адміністрації» [5, 137; 23, 384; 25, 35].

Регламентувався робочий день у сільському господарстві й на промислових підприємствах. Під час польових робіт він тривав з 5–6 години ранку до 6–7 години вечора, а встановлена норма відробітку становила 22–25 трудоднів на місяць [16, 37; 20, 129]. Щоб забезпечити харчами німецьку окупаційну владу, українські селяни вимушені були здавати сільськогосподарську продукцію як сільськогосподарські контингенти (рейхскомісаріат «Україна») або державні поставки («зона військової адміністрації») [12, 11]. На підприємствах робочий день не був чітко регламентований у часі й коливався від 10 до 16 години [10, 108].

Коли війна набула затяжного характеру, керівництво Третього рейху вирішило використовувати захоплене на Сході цивільне населення («східних робітників», «остарбайтерів». – Авт.) у німецькій військовій індустрії. Рішення використання «східних робітників» у промисловості й сільському господарстві Рейху та створення централізованої організації з їхнього використання не було одномоментним. У грудні 1941 р. Г. Герінг видав наказ про використання населення окупованих регіонів СРСР у військовій економіці Рейху [4, 131; 6, 188]. Пізніше, відповідно до наказу А. Гітлера від 21 березня 1942 р., в управлінському апараті Третього рейху була запроваджена нова посада – уповноваженого з використання робочої сили, яку посів Ф. Заукель. 27 березня того самого року створено Імперське бюро з використання робочої сили, завдання якого полягало в централізованому керівництві трудовими ресурсами та підвищенні ефективності праці на території Третього рейху [14, 47; 15, 56]. Бюро також мало здійснювати залучення цивільного населення з окупованих східних областей для роботи на території Німеччини у сферах промисловості та сільського господарства [13, 322–324]. Набір «людського ресурсу» з території України почався з циркуляра А. Розенберга від 6 березня 1942 р., відповідно до якого з окупованої території вимагалось набрати 672 тис. «східних робітників», з котрих 527 тис. мала надати Україна [22, 19]. Це не суперечило програмі Ф. Заукеля від 20 квітня 1942 р., згідно з якою до рейху вимагалось направити 1 млн 600 тис. робітників з окупованих країн [18, 57].

Виконання поставок «людського ресурсу» з території рейхскомісаріату «Україна» та «зони військової адміністрації» було покладено на біржі праці [5, 118]. Спочатку на роботу в Німеччину мали виїжджати кваліфіковані робітники промисловості та сільського господарства, але з часом набір робочої сили перейшов до тотальної мобілізації. На початку цієї кампанії вербування та вивіз відбувався на добровільній основі, однак пізніше це перетворилося на примусовий набір. Для цього використовувалися методи насильства: система розверсток, репресивні заходи (арешт, каторжні роботи, конфіскація майна, спалення будинків і т.п.), облави в місцях скупчення людей [6, 215]. Окрім цього, однією з форм депортації «людського ресурсу» на роботи була примусова евакуація мешканців із прифронтової зони під час відступу німецьких збройних сил [4, 153].

Через швидке захоплення Галичини й нетривале її перебування під владою військових праця для потреб Вермахту використовувалась обмежено й сприймалася місцевим населенням як відновлення краю після воєнних дій. Використання «людського ресурсу» в дистрикті «Галичина» почалося зі створення цивільної адміністрації. Зважаючи на те, що дистрикт «Галичина» – адміністративна одиниця Польського генерал-губернаторства, використання цивільного населення відбувалося за тим самим зразком, що був вироблений на польських землях упродовж 1939–1941 рр. Підтвердженням цього, є поширення на території дистрикту розпорядження уряду Генерал-губернаторства про обов'язкову працю для всіх мешканців віком від 18 до 60 років [9, 188]. Одночасно з цим процесом почалося залучення місцевого населення до роботи в Німеччині та Галичині. З цією метою в управлінні губернатора дистрикту було утворено два окремі відділи, а саме: праці, що здійснював вербування населення на роботи до Німеччини, будівельної служби, який проводив набір місцевих жителів для виробничої діяльності в краї [24, 123].

На території Галичини поширилася Німецька державна служба праці, що поділялася на три групи: польську, гуральську та українську. Для їхнього розрізнення українська служба була перейменована в «Українську службу Батьківщині» (УСЛБ), що виникла у вересні 1941 р. Її завдання полягали в будівництві й ремонті шляхів, регуляції рік, осушенні луків і пасовиськ, а також усуненні руйнувань, завданих війною. До служби на добровільній основі набирали чоловіків віком від 17 до 35 років. Ті, кому виповнилося 20 років, мали відпрацювати 7 місяців, старші – рік. Добровольців ділили на табори чисельністю від 80 до 150 осіб, у яких вони проходили одночасно навчання і практику. Після завершення навчання надавалася спеціальна довідка, у якій зазначався термін навчання, спеціальність та оцінка. Уже 22 квітня 1942 р., відповідно до наказу уряду, цю службу в примусовому порядку мали відбувати всі, крім німців, віком від 17 до 60 років [17, 402; 24, 125]. На початку 1943 р. вийшов наказ про залучення на 6-місячний термін навчання в таборах УСЛБ учнів середніх, професійних та вищих шкіл.

Беручи до уваги той факт, що переважна більшість населення дистрикту «Галичина» проживала в сільській місцевості (близько 80 %), німецька влада використовувала його для задоволення потреб у продуктах. Для цього були

встановлені високі норми здачі сільськогосподарської продукції. Тому на час збору врожаю в селах установлювався надзвичайний стан, що забезпечував можливість його максимального збору [24, 192].

Відправка цивільного населення Галичини на роботу до Третього рейху розпочалася відразу після входження її до складу Генерал-губернаторства. Уже 6 вересня 1941 р. до Німеччини було відправлено перший транспорт робітників з дистрикту, виїзд яких викликаний двома факторами: перший полягав у тому, що в міжвоєнний період українці Галичини виїжджали на заробітки до Німеччини, а другий – в активній пропаганді великої зарплатні, перекваліфікації, роботі за контрактом, у наданні житла тощо. З 18 лютого 1942 р. запроваджувався примусовий набір працездатного населення для роботи на території Німеччини [17, 403]. Вербування робочої сили до Німеччини здійснювали інституції праці. Для цього вони проводили розподіл квот кількісного набору робітників на кожне староство, повіт, волость, село. На місці виконання планів мобілізації здійснювали волосні старійшини, сільські старости і представники громадських організацій [18, 65].

Використання Румунією «людського ресурсу» південно-західних регіонів України, що потрапили під її окупацію, мало свої особливості. Створені в липні 1941 р. провінції «Бессарабія» та «Буковина» в жовтні були приєднані до її складу. Румунський уряд у цих губернаторствах встановив обов'язкову трудову повинність, за якою селяни повинні були відпрацьовувати певну кількість днів на рік своєю тягловою силою або фізичною працею на державних землях чи на великих і середніх румунських господарствах. Розмір повинності був встановлений таким чином: господарство з 1-ю або 2-ма упряжками мало відпрацьовувати у великих румунських господарствах 5 днів, 3-ма упряжками – 7, 4-ма – 9, 5-ма – 11, 6-ма – 13 днів на рік. Селяни що не мали тяглової сили змушені відробляти повинність значно більшу від селян, у яких була тяглова сила [19, 21-22]. На промислових підприємствах вводилася примусова мобілізація їхніх колишніх робітників. Виробництво здебільшого працювало у дві зміни з тривалістю в 10-12 годин, а ті, що функціонували в одну, відпрацьовували по 14-16 годин на день [3, 1 – 2; 28, 275; 31, 56]. Окрім цього, усі жителі губернаторств повинні були відпрацьовувати щорічно 30 днів на будівництві доріг стратегічного значення [8, 184].

Під час проведення сільськогосподарських робіт у губернаторствах видавалися накази про мобілізацію населення сіл і міст у віці від 12 до 70 років на польові роботи [22, 188; 27, 190]. Для цього в кожному населеному пункті створювалися «комітети з сільськогосподарської мобілізації», які у своїй діяльності керувалися спеціальною інструкцією, відповідно до якої відбувався розподіл обов'язків мобілізованих. Після завершення сільськогосподарських робіт комітети були збережені, вони стали місцевими органами розподілу робочої сили в губернаторствах. Селяни й надалі, залишаючись у розпорядженні «комітету», організовувались у спеціальні бригади, які він направляв на важливі й необхідні роботи [21, 299; 22, 190].

За рахунок «людського ресурсу» «Бессарабії» та «Буковини» румунська окупаційна влада прагнула забезпечити робочою силою промислові та сільськогосподарські

об'єкти на території «старого королівства» [21, 302]. Для поповнення власних трудових резервів Румунія мобілізувала буковинців і бессарабців у робочі загони – «деташаментом де лукру», які використовувалися на різних господарських роботах, зокрема на будівництві й ремонті шляхів сполучення, сільськогосподарських роботах, будівництві важливих господарських об'єктів та підприємств. Вони працювали на території Румунії впродовж трьох-чотирьох місяців і потім поверталися додому, де знову отримували призначення до нового регіону [7, 40; 27, 192].

Використання «людського ресурсу» в губернаторстві «Трансністрія» розпочинається від його створення. Спочатку була введена 60-денна примусова праця цивільного населення на користь окупаційної влади. Населення використовували для будівництва та відновлення шляхів сполучення, важливих стратегічних споруд, заготівлі сировини для потреб окупаційної влади тощо. Наступним етапом було введення на підприємствах трудової мобілізації робітників. Згідно з наказом губернатора від 8 вересня 1941 р. усі робітники мали пройти реєстрацію в п'ятиденний термін в міських управліннях та отримати направлення на роботу, за яким змушені були трудитися по 14-16 годин на добу [22, 196]. Селяни після реорганізації колгоспно-радгоспної системи працювали у «трудовах громадах» і «державних маєтках». У «трудовах громадах» під час польових робіт діяв ненормований робочий день. Наприклад, згідно з розпорядженням префекта Тульчинського повіту робочий день тривав від 5-ї години ранку до 9-ї години вечора [11, 121]. У «державних маєтках» зобов'язалися працювати всі мешканці сіл, що розташовані в радіусі 20-30 км [21, 304].

Наказом губернатора з 20 березня 1942 р. вводилась обов'язкова трудова повинність для всіх жителів віком від 16 до 60 років [22, 193]. Відповідно до наказу 24 серпня 1942 р. було створено «трудове військо», у якому служили впродовж року чоловіки, що досягли двадцятирічного віку. Військо використовували на господарських роботах, а також для підтримки громадського порядку – охорони трудових громад, ферм, сіл тощо [21, 315].

Використання «людського ресурсу» з «Трансністрії» на території Румунії не було масовим. Це пояснюється тим, що румунська влада тут проводила економічну експлуатацію регіону, а тому переміщення місцевого населення не було бажаним з економічних і політичних причин [30, 11–12]. З цих причин населення «Трансністрії» вважалось «блокованим» або «невиїзним». Через різні економічні обставини в 1942–1943 рр. відбувалося вербування «людського ресурсу» на роботи до Румунії та Німеччини, яке було переважно добровільним, а вербувальні кампанії не мали масового характеру, як це спостерігалось в німецьких адміністративно-територіальних одиницях. Із переходом «Трансністрії» від румунської цивільної адміністрації до німецької військової влади почалися масові облави на місцевих жителів та їхній вивіз на примусові роботи до Німеччини [29, 83–85].

Отже, використання «людського ресурсу» німецькими та румунськими окупантами в окремих адміністративно-територіальних одиницях України мало певні особливості. Експлуатація робітників безпосередньо в адміністративно-територіальних одиницях відбувалася на основі загальної трудової повинності.

У рейхскомісаріаті «Україна» та «зоні військової адміністрації» трудова повинність була встановлена рейхсміністром окупованих східних територій А. Розенбергом. У дистрикті «Галичина» вона була організована відповідно до того зразка, що діяв у Польському генерал-губернаторстві. У губернаторствах «Буковина» та «Бессарабія» єдиної трудової повинності не існувало, замість неї запроваджено ряд загальних обов'язків, таких як відпрацювання тягловою силою та різного роду мобілізації. У губернаторстві «Трансністрія» трудова повинність була введена в 1942 р., тоді як в інших адміністративних одиницях вона запроваджувалась у 1941 р. Окрім цього, сільське населення мало здавати вирощену продукцію окупаційній владі в якості сільськогосподарських поставок, що в адміністративних утвореннях отримало не тільки різні назви, а й способи їх вилучення.

Трудове використання «людського ресурсу» в Україні та його вивіз на територію Німеччини та Румунії мали свої особливості. Доставлення робочої сили до Німеччини з дистрикту «Галичина» почалася в 1941 р. відразу після включення його до складу Польського генерал-губернаторства. Таке становище пояснюється тим, що використання «людського ресурсу» колишньої польської держави розпочалося ще в 1940 р. У рейхскомісаріаті «Україна» та «зоні військової адміністрації» вивезення цивільного населення почалося з 1942 р., що було викликано військово-економічними потребами Третього рейху для продовження «війни на Сході». У румунських адміністративно-територіальних одиницях масового вивезення «людського ресурсу» та його використання в економіці Румунії не відбувалося. У губернаторствах «Бессарабія» та «Буковина», що в листопаді 1941 р. увійшли до складу Румунії, населення мобілізувалось у робочі загони «деташаментом де лукуру», які використовувалися на різних роботах на території «старого королівства». На відміну від «остарбайтерів», «деташаментники» після завершення строку робіт поверталися додому, а після нетривалого відпочинку знову могли бути мобілізованими на роботи. У губернаторстві «Трансністрія» в період його перебування під владою румунів діяли окремі мобілізаційні кампанії, спрямовані на відправлення населення на роботи до Німеччини. Вони відбувалися у великих промислових районах, де за умов війни виникало безробіття. Загалом Румунія дбала про збереження «людського ресурсу» цього губернаторства, використовуючи його лише задля економічної експлуатації краю. З наближенням лінії фронту в 1944 р. до Румунії населення змушене було передати владу на цій території німцям, які відразу почали вивозити цивільне населення «Трансністрії» на роботи до Німеччини.

Перспектива дослідження полягає у глибшому вивченні проблеми використання українського населення німецькими та румунськими загарбниками в роки окупації. Ретельне опрацювання проблеми допоможе подолати прорадянські стереотипи з цього питання, розкриє об'єктивне становище українського народу та сприятиме створенню неупередженої наукової праці з історії режиму окупації України в 1941–1944 рр.

Джерела та література:

1. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 4620. – Оп. 5. – Спр. 16. – 28 арк.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп. 70. – Спр. 8. – 6 арк.
3. Державний архів Чернівецької області. – Ф. Р-307. – Оп 1. – Спр. 2711. – 2 арк.
4. Історія застерігає! Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх посібників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни / Упоряд. В.М. Нем'ятий. – К.: Держполітвидав, 1986. – 264 с.
5. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів / П.М. Костриба. – К.: Держполітвидав, 1963. – 488 с.
6. Преступные цели гитлеровской Германии в войне против Советского Союза. Документы, материалы / Под. ред. П.А. Жилина. – М.: Воениздат, 1987. – 302 с.
7. Бачинський А. Д. Буджацька заграда: Придунайські землі України в роки Великої Вітчизняної війни / А. Д. Бачинський. – Одеса: Маяк, 1995. – 64 с.
8. Безсмертя. Книга Пам'яті України 1941-1945 рр. / Ред. І.О. Герасимов. – К.: Книга Пам'яті України, 2000. – 875 с.
9. Боляновський А. Соціальний аспект гітлерівського «нового порядку» в Галичині у 1941-1944 роках. / А. Боляновський // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 33. – Львів, 1998. – С. 186 – 194.
10. Ветров І.Г. Економічна експансія Третього рейху в Україні 1941-1944 рр. / І.Г. Ветров. – К.: Четверта хвиля, 2000. – 232 с.
11. Гальчак С.Д. «Східні робітники» з Поділля у Третьому рейху / С.Д. Гальчак. – Вінниця: Книга-Вега, 2003. – 344 с.
12. Дышлевый П. С. Борьба украинского народа против ограбления и эксплуатации Украины немецко-фашистскими захватчиками (1941–1944 гг.): автореф. ... дис. канд. ист. наук / П.С. Дышлевый. – К., 1968. – 18 с.
13. Загорулько М.М. Крах плана «Ольденбург»: о срыве экономических планов фашистской Германии на временно-оккупированной территории СССР / М.М. Загорудько, А.Ф. Юденков. – М.: Экономика, 1980. – 376 с.
14. Коваль В.С. Подвиг народний: Україна у Великій Вітчизняній війні / В.С. Коваль. – К.: Держполітвидав, 1970. – 136 с.
15. Коваль М.В. Борьба населения Украины против фашистского рабства / М.В. Коваль. – К.: Наукова думка, 1979. – 134 с.
16. Кондратенко Л.В. Крах экономических планов немецко-фашистских захватчиков на Украине: Историографический очерк / Л.В. Кондратенко. – К.: Наукова думка, 1980. – 104 с.
17. Кучер В. Окупаційний режим в дистрикті «Галичина» / В. Кучер, Г. Стефанюк // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси: У 2-х т. – Т.1. – К.: Наукова думка, 2010 – С.392 – 413.

18. Лапан Т.Д. Вербування і депортація населення України до Німеччини та умови його праці і побуту у неволі (1939–1945 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т.Д. Лапан; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2005. – 235 арк.
19. Лаптев И. Налоговое обложение молдавского крестьянства румыно-немецкими оккупантами / И. Лаптев. – Кишинев: Партиздат, 1945. – 30 с.
20. Лаута С.П. Колгоспне селянство Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни. / С.П. Лаута. – К., 1965. – 208 с.
21. Левит Е.И. Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР. / Е.И. Левит. – Кишинев: Штиинца, 1981. – 390 с.
22. Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 / Ред.: С. Афтенюк и др. – Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1970. – 421 с.
23. Науменко В. Зона військової адміністрації 1941-1943 рр.: основні напрями окупаційної економічної та соціальної політики /В. Науменко, В. Нестеренко // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси: У 2-х т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 2010 – С. 368–392.
24. Паньківський К. Роки німецької окупації / К. Паньківський. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1983 – 479 с.
25. Потильчак О.В. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.В. Потильчак; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1999. – 205 арк.
26. Потильчак О.В. Трудові ресурси радянських військовополонених та «остарбайтерів» з України у нацистській військовій економіці в роки Другої світової війни / О.В. Потильчак. – К.: ТОВ Міжнар. фін. агенція, 1998. – 50 с.
27. Фостій І.П. Північна Буковина і Хотинщина у Другій світовій війні 1939-1945 рр. / І.П. Фостій – Чернівці: Книга Пам'яті України, 2005. – 268 с.
28. Хаджирадєва В. Румунський окупаційний режим в Бессарабії (червень 1941 – серпень 1944 рр) /В. Хаджирадєва// Історія України: Маловідомі імена, події, факти: 36. ст. – Вип. 26. – К.: НАН України, Ін-т історії України. – 2004. – С. 272–289.
29. Черняківський В.В. Депортація цивільного населення півдня України на примусові роботи до Третього рейху 1941–1944 рр: основні тенденції і регіональна специфіка / В.В. Черняківський // Війна. Окупація. Пам'ять: Примусові робітники з України в окупованій Європі. – К.: Пріоритети, 2012 – С. 75–88.
30. Черняківський В.В. Примусові робітники Півдня України у фашистській Німеччині та Румунії (1941–1945 рр): автореф. дис... канд. істор. наук. / В.В. Черняківський. – Миколаїв, 2013. – 20 с.
31. Шорников П. М. Промышленность и рабочий класс Молдавской ССР в годы Великой Отечественной войны / П.М. Шорников. – Кишинев: Штиинца, 1986. – 150 с.

© **Юрій ЛЕВЧЕНКО**

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ «ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РЕСУРСА» В АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ЕДИНИЦАХ УКРАИНЫ В ГОДЫ ОККУПАЦИИ

Раскрываются особенности использования немецкими и румынскими оккупантами украинской «человеческого ресурса» в подконтрольных им административно-территориальных единицах. Акцентируется внимание на трудовой повинности и депортации украинского населения на принудительные работы в Германию и Румынию.

Ключевые слова: трудовая повинность, депортация, сельскохозяйственные поставки, рабочий день.

© **Yurij LEVCHENKO**

FEATURES OF THE USE OF «HUMAN RESOURCE» ARE IN ADMINISTRATIVE- TERRITORIAL UNITS OF UKRAINE IN YEARS OF OCCUPATION

Features of the use of German and Romanian occupiers Ukrainian "human resources" under their control in administrative units. Attention is focused on labor conscription and deportation of Ukrainian people for forced labor in Germany and Romania.

Keywords: povynist labor, deportation, farming supplies business day.